

KAYIP SESLERİN İZİNDE
Emre Aracı
emre.araci@andante.com.tr

Topkapı Sarayı'nın yitik İngiliz orgu

Kraliçe I. Elizabeth tarafından 1599 yılında İstanbul'a, Sultan III. Mehmed'e hediye olarak yollanan, pek çok kitaba konu olan ve devrinin bir tür teknoloji harikası olarak tanımlanan saatli İngiliz orgunun öyküsü...

"En güzel yağmurun bulutu, fazilet ve asalet kaynağı, İngiltere ülkesinin sonsuz saadet ve şanına vâris Elizabeth..." Topkapı Sarayı'ndan St James's Sarayı'na ulaşan 15 Mart 1579 tarihli mektubunda Sultan III. Murad, İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'e bu kelimelerle hitap etmişti. Kraliçe ise Osmanlı Padişahı'na *"Ey çok haşmetli ve yenilmez hükümdar"* ifadesiyle mukabelede bulunmuştu. Orhan Burian'ın Türkçe'ye kazandırdığı Harold Bowen'ın *Türkiye Hakkında İngiliz Tetkikleri* (Türk Tarih Kurumu, 2011) kitabı iki hükümdar arasındaki bu tumturaklı hitabetle açılıyordu ve bu durum iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin başlamakta olduğunun da müjdecisiydi aynı zamanda. Nitekim 1582 yılının Kasım ayında Londralı tüccar William Harborne İngiltere'nin Babıâli nezdinde İstanbul'a resmen atadığı ilk elçisi ya da mümessili oldu. Protestan İngiltere'nin Katolik İspanya'ya karşı güttüğü Osmanlı'yla yakınlaşma politikası da hiç şüphesiz Londralı tüccarları bu misyonlarında olumlu bir yönde etkileyen sebepler arasındaydı. Ancak bu durum önceden kazanmış oldukları kapitülasyonlar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'yla epey bir süredir verimli bir ticaret ilişkisi içerisinde bulunan Venedik ve Fransa hükümetlerini huzursuz etmekte gecikmeyecekti.

İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth

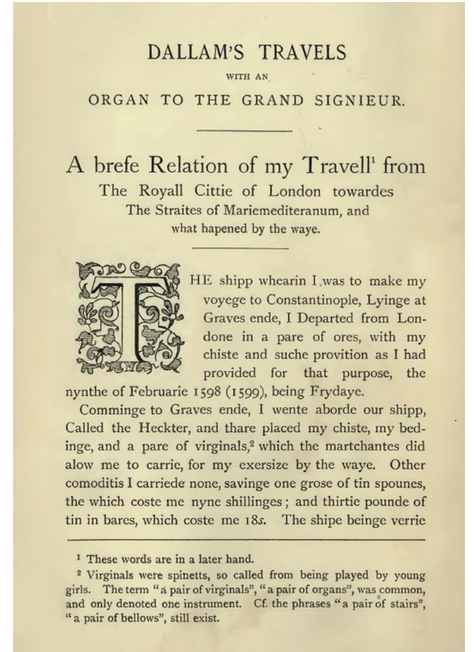
Ticaret ilişkilerini geliştirmek anlamında Sultan'a sunulan hediyeler de diplomatik misyonlar arasında büyük bir merak konusu oluyor ve çok daha görkemlilerini takdim edebilmek açısından aralarında ciddi anlamda rekabete yol açıyordu. Hatta I. Elizabeth'in resmi evrakı arasındaki bir belgede aktarıldığı gibi "Büyük Türk'e gönderilen, üzerinde çok konuşulacak ve diğer milletlerin yanı sıra özellikle Almanlar arasında dedikoduya sebebiyet verecek ihtişamlı ve ilginç bir hediye" vardı ki dört asır sonra dahi hakkında pek çok makale ve kitap yayımlanacaktı. Kraliçe I. Elizabeth

16. yüzyılda Londra ve Thames Irmağı

tarafından İstanbul'a 1599 yılında yollanan bu hediye, devrinin bir tür teknoloji harikası olarak tanımlanan saatli bir orgdu ve pek çok kitaba konu olmasındaki sebep ise enstrümanı atölyesinde inşa etmesinin ardından bizzat İstanbul'a götürüp Topkapı Sarayı'nda kuran meşhur İngiliz org ustası Thomas Dallam'ın Londra'dan gemiyle yola çıktığı Türkiye seyahatini tuttuğu günlüğünde en ince ayrıntısına kadar kaydetmiş olmasından ötürüydü. Dallam'ın günlüğünün orijinal yazması mucizevi bir şekilde kaybolmadan neredeyse tam 250 sene sonra ortaya çıkınca 1848'de Londra'daki British Museum tarafından satın alındı ve İngiliz seyyahların anılarını yayımlayan Hakluyt Society tarafından 1893'te J. Theodore Bent'in hazırladığı ve sonradan ortaya çıkan bazı ufak tefek hatalara rağmen ilk defa olarak basıldı.

Shakespeare'in yaşadığı ve hatta Globe Tiyatrosu'nun inşa edildiği 1599 yılının Londrası'nda, Thames Irmağı'ndan bindiği bir çifte kayıkla Doğu'ya doğru yola çıkmak üzere Gravesend'de bekleyen Hector kalyonunun diğer yolcularına katılmak için şehirden 19 Şubat Cuma günü ayrılan Dallam'ın günlüğü bugün İngilizce öğrenmek isteyenlerin kesinlikle dikkate almaması gereken bozuk, ama bozuk olduğu kadar da çehrelere tebessüm veren o devrin yine de anlaşılır imlasıyla bizleri I. Elizabeth

DALLAM'S TRAVELS
WITH AN
ORGAN TO THE GRAND SIGNIEUR.

A brefe Relation of my Travell[1] from
The Royall Cittie of London towardes
The Straites of Mariemediteranum, and
what hapened by the waye.

THE shipp whearin I was to make my voyege to Constantinople, Lyinge at Graves ende, I Departed from Londone in a pare of ores, with my chiste and suche provition as I had provided for that purpose, the nynthe of Februarie 1598 (1599), being Frydaye.

Comminge to Graves ende, I wente aborde our shipp, Called the Heckter, and thare placed my chiste, my bedinge, and a pare of virginals,[2] which the martchantes did alow me to carrie, for my exersize by the waye. Other comoditis I carriede none, savinge one grose of tin spounes, the which coste me nyne shillinges; and thirtie pounde of tin in bares, which coste me 18*s*. The shipe beinge verrie

[1] These words are in a later hand.

[2] Virginals were spinetts, so called from being played by young girls. The term "a pair of virginals", "a pair of organs", was common, and only denoted one instrument. Cf. the phrases "a pair of stairs", "a pair of bellows", still exist.

Dallam'ın Hakluyt Society tarafından basılan günlüğünün açılış sayfası

Dallam'ı ve orgunu İstanbul'a taşıyan Hectorla aynı döneme ait bir kalyon

devrine geri götürürken, esasında müzik tarihçemizin nasıl da farkında olmadığımız ve hiç beklenmedik, böylesine asırlarca saklı kalmış, belgelerden ortaya çıktığını bizlere gösteriyor. Hakluyt Society'nin yayımladığı Dallam'ın günlüğü yarım asır sonra ise 1956'da Stanley Mayes'in *An Organ for the Sultan* kitabında çok daha derin ve detaylı bir incelemeye konu oldu. Mükemmel bir tercümeyle ve kendi analitik notlarıyla birlikte Halim Spatar'ın dilimize kazandırdığı bu eser 2000 yılında *Sultan'ın Orgu* adı altında İletişim Yayınları'ndan çıktı. *"Thomas Dallam on altıncı asır sonunda Türkiye'ye gelen İngilizlerden şahsı da eseri de en dikkate değenidir"* yazan Orhan Burian da bu konuda 1950'lerde ciddi yayınlar yapanlar arasındaydı. Son yıllarda ise Dallam'ın maceralarla dolu bu renkli İstanbul seyahati, altı sene arayla ve aynı adla çıkan, iki İngilizce kitapta daha ele alındı; John Mole, kısa ve sadeleştirilmiş bir İngilizce'yle Dallam'ın günlüğünü anlaşılabilir bir dilde çok daha geniş bir okur kitlesine ulaştırırken (*The Sultan's Organ,* Fortune Books, 2011), zamanında W. H. Auden'dan da övgü almış yazar Jonathan Gathorne-Hardy ise kendisine özgü o esprili üslubuyla orgun yolculuğunu adeta edebi bir yapıta dönüştürdü. (*The Sultan's Organ,* Propolis Books, 2017)

Doğu ticareti için Levant Kumpanyası tarafından kiralanan 300 tonluk yeni bir gemi olan Hector, Manş denizini geçip güneye inerek Portekiz, İspanya sahilleri, Cebelitarık, Cezayir, Sicilya ve Zante'nin ardından, Şam ticareti için mecburen İskenderun'a da uğradıktan sonra yaklaşık altı aylık bir seyahatin ardından ağustos ayında İstanbul'a vardı. Yolda fırtınalara yakalanmış, Etna yanardağının lavlarına tanık olmuşlar, korsanlarla karşılaşmışlar, ama bir tüccar gemisinden daha ziyade güvertesinde yerleşik toplarıyla bir savaş gemisini andıran Hector hepsine başarıyla karşı koymuştu. Aynı zamanda icracı olan Dallam yanına seyahat boyunca parmak egzersizleri yapabilmek için bir de *virginal* almıştı. Ama Hector'un en kıymetli yükü Sultan III. Murad'dan sonra tahta çıkan Sultan III. Mehmed'e hediye olarak giden ve ambarlarında demonte bir hâlde sandıklarda muhafaza edilen orgdu. İngiliz elçisi Henry Lello ise orgun bir an evvel Sultan'a sunulması için sabırsızlanmaktaydı. Hector İstanbul'a varıp sandıklar Pera'daki elçiliğe taşındığında ise yolculukta orgun borularının ciddi şekilde zarar gördüğü ortaya çıkmış, ama Dalllam ve beraberinde gelen yardımcıları kısa bir sürede gerekli tamiratı gerçekleştirmişlerdi.

Dallam'ın orgu, The Illustrated London News, 20 Ekim 1860 (Emre Aracı koleksiyonu)

Sultan III. Mehmed

Dallam'ın saatli orgu yaklaşık 3 metre yüksekliğinde ve 1,80 metre eninde olup, altın varakla süslü, değerli taşlarla bezeliydi. 20 Ekim 1860 tarihli The Illustrated London News gazetesinde yayımlanan bir gravürüyle birlikte yer alan açıklamaya göre aletin dokuz hareket şekli vardı. Bunlar saati, ayın ve güneşin günlük konumunu gösteriyor, her çeyrekte ziller çalıyor ve her saat başı en tepede bulunan horoz ötüyordu. Ayrıca çanlar sayesinde melodiler işitilebiliyor, üzerindeki sekiz heykelcik Kraliçe'nin figürüne doğru dönerek selam veriyor, Kraliçe de asasıyla cevap veriyordu. Ancak muhtemelen Kraliçe figüründen tasarım aşamasında vazgeçilmişti. 25 Eylül 1599 günü Dallam bir ay boyunca Topkapı Sarayı'na giderek inşa ettiği orgunun en nihayetinde Sultan III. Mehmed'e sunuluşuna tanık oldu. Orhan Burian, Dallam'ın günlüğünden o anı Türkçeye şöyle aktaracaktı: *"Padişah yerine oturunca ahenk başladı. Önce saat çaldı. Sonra on altı çanlık takım, dört ses üzerine, bir hava tutturdu. Sonra aletin üzerindeki iki bebek borazan çaldılar. Sonunda da erganunun (orgun) tepesindeki bir küme kuş kanat çırpıp öttüler. Padişah aletten*

16. yüzyılda İstanbul

pek memnun kalmıştı. Tekrar çaldırıp dinledi. Tuşların kendi kendilerine hareket etmeleri merakını uyandırmıştı. İstenirse onlara değerek de erganun çalınabileceğini söylediler. Padişah çalacak kimse var mı diye sordu. Aleti getirenin çalabileceği söylenince çağırılmasını emretti." (Orhan Burian, *Belleten*, Cilt: XV, Sayı: 58, Nisan, 1951)

Dallam içeri girdiğimde Padişah'ın 400 kişilik himayesiyle, muazzam bir tahtta oturduğunu gördü. Bu manzara onu başka dünyalara götürmüştü. Padişah sakince hediyesine bakıyordu. Dallam ise endişeliydi, çünkü sırtını Padişah'a asla dönmemesi konusunda sıkıca uyarılmıştı. Ama orgu başka türlü nasıl çalacağını da bilmiyordu. Mecburen sırtını Padişah'a dönerek orgun başına geçti. *"Sultan elimi görebilmek için hareket ederken beni biraz öne itti, ama ben korkumdan sanki her an kılıcını çekip kafamı kesecek zannettim"* diye hatırlayacaktı o anı anılarında. Bilâkis hediyesini çok beğenen III. Mehmed, Dallam'ı Topkapı Sarayı'na birkaç defa daha çağırtmış ve hatta kendisinden sarayda kalması istenmişti, ancak İngiliz usta ülkesinde eşinin ve çocuklarının kendisini beklediği bahanesini uydurarak ilk fırsatta İstanbul'dan deniz ve kara yoluyla İngiltere'ye dönecekti. Dallam'ın orgu ise Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-Tevarih*'inde detaylıca yer verdiği "Saat Vak'ası"nda anlatıldığı üzere III. Mehmed'den sonra tahta çıkan I. Ahmed tarafından bizzat eline aldığı bir teberle paramparça edilerek, emri üzerine parçaları da yakılarak kül edilmişti. İstanbul'daki "teknoloji harikası" enstrümanı kül olup giden Dallam'ın eserinden ise bugün geriye Cambridge Üniversitesi'ndeki King's Koleji'nin şapelinde 1605-1606 tarihleri arasında inşa etmiş olduğu ve görenleri I. Elizabeth devri org yapımcılığı karşısında hayran bırakan enstrümanının, mekanizması yenilenmiş bir hâlde, sadece dış kasası kalacaktı.

Thomas Dallam'ın altı ayda seyahat ettiği aynı rotayı dört asır sonra üç saat 20 dakikada İstanbul'dan Londra'ya bir uçak yolculuğunda, hem de yol boyu elimden hiç düşürmediğim Jonathan Gathorne-Hardy'nin kitabını bitirdiğim bir sırada tamamlarken onun Dover'a varışını tepeden kuş bakışı hayal ediyordum. *"Dover'da karaya çıktık ve trompetçilerimiz önümüzde çalarken kasabanın içine doğru ilerledik"* diye yazmıştı Dallam günlüğünü kapatırken. Kendisine verilen görevi başarıyla tamamlamış olmanın mutluluğuyla geri dönmüştü ülkesine. Bu seyahatin tanığı olacak olan orgu belki yok olup gitmişti, ama o bizlere kelimeleriyle hikâyesini yine de ulaştırmayı başarmıştı. Kendisini şahsen tanıma fırsatını elde ettiğim Gathorne-Hardy'nin saatlerden ve zaman kavramından bahis açılmışken İngiliz org yapımcısının geçtiği aynı has bahçedeki köşklerde bulunan saatlerin bugün hâlâ işlemesini sağlayan Şule Gürbüz'ün dikkat çektiği, bir tarafta güneşin doğuş ve batışına göre ayarlanan daha toleranslı alaturka ve diğer tarafta saniyeleri sayarak hiç affetmeyen alafranga zamanın tezatlarına da Dallam'la ilgili kitabında yer vermiş olması beni bilhassa bu yolculukta etkileyen unsurlar arasındaydı. O zaman Gürbüz'ün *Saat Kitabı*'ndan şu sözlerini hatırladım: *"Zamanla ilgilenmek filozofların, teologların, mistiklerin, mutasavvıfların işiymiş eskiden. Bunu mekaniğe, ölçüye dökmek de mekanisyenlerin ve ustaların işiymiş... Şimdi ne eski usûl filozof kaldı ne de anlatılanın, zamana değindiğine ait bir delil..."*

Cambridge'de King's Koleji'nin şapelindeki Dallam yapımı org

Emre Aracı'nın Andante'deki geçmiş yazılarının tamamına www.emrearaci.weebly.com adresinden ulaşabilirsiniz.